

Гавіловський Руслан Володимирович,
магістр Інституту права
імені князя Володимира Великого,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ

УДК 347.238.3

Колективна власність у контексті цивільного та господарського законодавства

Постановка проблеми. Відносини власності у державах світу закріплюються в основних правових документах, що свідчить про велику значущість указаних соціальних відносин. Кризь призму прав людини вирішує питання власності й Основний Закон України. Зокрема, ст. 41 Конституції України встановлено: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [1]. Таким чином, фактично проголошується право приватної власності, яке належить фізичній особі. Частина третя цієї ж статті Конституції містить норму, яка надає можливість громадянам для задоволення своїх потреб користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до Закону. Отже, Конституція України називає такі форми власності: приватну, державну та комунальну. У законодавстві України не визначено в жодному нормативно-правовому акті колективну власність, проте існують концепції розподілу видів власності, серед яких є й колективна власність.

Проблеми права власності в цілому і колективної, зокрема, на сучасному етапі переходу України до ринкової економіки є надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні питання дослідження інституту колективної власності України розглядалися у наукових працях В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, В.І. Власова, І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, С.В. Савченка та ін. На жаль, в Україні поки що не проведено жодного глибокого аналізу проблем формування інституту колективної власності. У зв'язку з цим першочерговим завданням є визначення принципових основ правового регулювання права колективної власності як одного із способів стимулювання ефективної праці.

Мета статті. Метою даного дослідження є вивчення та аналіз підходів до визначення інституту колективної форми власності в контексті цивільного та господарського законодавств.

Виклад основного матеріалу. Реформуванню відносин власності в Україні сприяло при-

йняття «Декларації про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року, що заклала політико-правові, соціально-економічні основи побудови Української держави, а також Закону України «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 року, яким, зокрема, було визначено різноманітність форм власності (державної, колективної, індивідуальної – особистої чи приватної). Прийняттям цих основних актів був закріплений інститут права колективної власності в Україні.

З цього погляду варто звернути увагу на те, що Конституція УРСР 1978 року встановлювала дві форми власності: державну (загальнонародну) й колгоспно-кооперативну. Остання являла собою власність відповідних колективів, тобто колективну власність.

У жовтні 1990 року дію розділу Конституції 1978 року про економічну систему було припинено, а 7 лютого 1991 року був прийнятий Закон України «Про власність» (наразі – не чинний), четвертий розділ якого присвячений регламентації права колективної власності. Основні положення даного Закону зіграли значну роль у формуванні низки законів ринкового напрямку в Україні: «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні» (наразі – не чинний), «Про господарські товариства» [2] й ін. Основними характеристиками зазначеного Закону є визнання різноманітних форм власності, установлення їхньої рівноправності, надання власникам волі дії у відношенні до приналежного їм майна. За окремими виключеннями, цей Закон (п. 4 ст. 2) установив три форми власності: приватну, колективну й державну.

Якщо в питаннях трансформації приватної й державної власності існує визначена ясність, то проблеми колективної власності викликають теоретичні суперечки.

Прийняття оновленого Цивільного кодексу України не внесло ясності у рішення даної проблеми, оскільки наразі Цивільний кодекс України не містить поняття колективної власності. Глава 23 Цивільного кодексу України присвячена загальним положенням про право власності,

але у ній передбачено лише три форми власності: приватну, державну та комунальну. Розглянемо дану проблему з наукової точки зору [3].

Одні автори (В. Мамутов, В. Семчик, О. Вінник) [4; 5; 6] вважають, що право колективної власності повинне бути передбачене в законодавстві. Інші (С. Кваша, В. Лавринович, Н. Лавринович) – що права колективної власності не існує, а мається лише право приватної загальної власності [7]. З останньою думкою навряд чи можна погодитися. Адже існують різні суб'єкти колективної й приватної власності (суб'єктом права колективної власності є недержавні юридичні особи, а суб'єктом права приватної власності – громадяни). Від права загальної спільної власності право колективної власності відрізняється за кількістю суб'єктів і порядком здійснення правомочностей власності. Зокрема, для права загальної спільної власності характерним є безліч суб'єктів й спільність об'єкта, у той час як право колективної власності може належати одному суб'єкту. Правомочності загальної власності здійснюються за спільною згодою всіх учасників (ст. 3 ЦК України) [3], тоді як право колективної власності – за більшістю голосів.

Право колективної власності виникає на підставі:

- добровільного об'єднання майна громадян й юридичних осіб для створення кооперативів, акціонерних товариств, інших господарських товариств й об'єднань;
- передавання державних підприємств в оренду;
- перетворення державних підприємств в акціонерні та інші товариства; державних субсидій;
- пожертвувань організацій та громадян, інших цивільно-правових угод.

У колективну власність можуть бути передані землі колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств, у тому числі створених на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, землі садівницьких товариств – за рішенням загальних зборів цих підприємств, кооперативів, товариств [6, с. 12].

Власник самостійно володіє, користується й розпоряджається об'єктами власності, які йому належать.

Вищими органами управління суб'єктів колективної форми власності є загальні збори, конференції, з'їзди тощо.

Окремі функції з господарського управління колективним майном можуть бути покладені вищими органами управління власника на створювані ними органи.

В юридичній літературі також ведеться дискусія щодо суб'єктів відносин колективної власності. Одні вчені вважають [5; 6], що в колек-

тивній власності кожен учасник має свою «частину», що дозволяє йому одержувати пропорційну частину загального прибутку й разом з іншими учасниками розпоряджатися та керувати загальним майном. Інші відстоюють точку зору, що коли власником є колектив, то його учасники не є власниками, тобто, колективна власність – цілісна, єдина й неподільна, вона повинна належати всьому колективу без виділення паю чи частини окремих осіб, інакше розмивається колективний характер й власність перетворюється в кооперативну, колективно-індивідуальну. Друга точка зору представляється недостатньо обґрунтованою, тому що при колективній власності можливо буде трохи змінено триаду «володіння – користування – розпорядження», але головним залишається володіння кожним членом колективу своєю часткою майна з одночасним користуванням й розпорядженням усіма його членами часткою майна кожного з них [7]. Об'єднання членами свого майна не викликає в такому випадку втрату відношення індивідуума до його частки як до своєї. Головною залишається можливість виділити й привласнити свою частку майна в будь-який час чи лише після виходу з колективу власників. При цьому виділення майна може здійснюватися, як правило, тільки у фінансовій формі, тоді як матеріальна форма майна спільної власності залишається неподільною.

Відповідно до чинного законодавства України суб'єктами права колективної власності є:

- орендні підприємства;
- організації орендарів;
- товариства покупців;
- кооперативи;
- колективні підприємства й, у тому числі, колективні сільськогосподарські підприємства;
- споживчі товариства та їхні спілки;
- господарські товариства;
- спільні підприємства;
- об'єднання недержавних підприємств (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни та інші об'єднання);
- політичні партії, інші об'єднання громадян, релігійні організації та спілки цих структур [3].

Колективна власність охоплює майно, що належить окремим організаційно оформленим колективам громадян, а також іншим колективним організаціям.

Члени таких організацій об'єднують свою працю (підприємницьку діяльність) й свої кошти для досягнення певних цілей. Вони безпосередньо або через створювані органи визначають порядок використання майна, управління ним та розподілу доходів. Колективна власність в економіці України, що прийшла на зміну традиційним колгоспно-кооперативній власності та власності громадських

організацій, набуває сьогодні іншого характеру. Вона має значні можливості для розвитку й могла б бути використана протягом тривалого часу [7, с. 120].

Відповідно до цього об'єкту колективна власність – це:

- власність колективу орендарів – це вироблена продукція, одержані доходи та інше майно, придбане на підставах, не заборонених законом;

- власність колективного підприємства – це форма власності, яка виникає у тому випадку, коли все майно державного підприємства, вироблена продукція, одержані доходи переходять у власність трудового колективу;

- власність кооперативу – це будівлі, споруди, грошові та інші майнові внески його членів; виготовлена ними продукція; доходи, одержані від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу;

- власність акціонерного товариства – це майно, придбане за рахунок продажу акцій, одержане в результаті його господарської діяльності;

- власність громадських організацій. Вони можуть мати у власності будинки, споруди, грошові кошти та інше майно, необхідне виключно для забезпечення виконання статутних функцій;

- власність релігійних організацій: культові споруди, предмети релігійної обрядовості, благодійного, культурно-просвітницького і виробничого призначення, житлові будинки, грошові кошти [8, с. 124].

Окрему групу об'єктів права колективної власності становить майно, належне кооперативам (колективним сільськогосподарським підприємствам). За своїм правовим режимом до цієї групи належить майно споживчої та сільськогосподарської кооперації, а також майно колективних сільськогосподарських підприємств (КСП).

Чинним законодавством значно розширено коло суб'єктів колективної власності — трудові колективи державних підприємств, колективи орендарів, колективні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об'єднання, професійні спілки, політичні партії та інші громадські об'єднання, релігійні організації, що є юридичними особами. Разом з тим, стосовно такого специфічного об'єкта права власності, як земля, коло суб'єктів обмежене колективними сільськогосподарськими підприємствами, сільськогосподарськими кооперативами, садівницькими товариствами, сільськогосподарськими акціонерними товариствами [5, с. 112].

Сутність політичних й теоретичних баталій з приводу колективної власності не прикрита й цілком зрозуміла: важливо конкретно визначити суб'єктів об'єктів права колективної власності –

чи то будуть особи, які об'єднали своє майно, чи то будуть створені ними юридичні особи. Не останнє місце у вирішенні цього питання займає вмiле використання правового інструментарію, тобто викладення основних категорій права власності у «рафінованому» вигляді. «Справа у чіткому вираженні правового режиму власності конкретних суб'єктів і гарантіях забезпечення цього режиму, – висловлює свою думку О.М. Вінник, – такими суб'єктами можуть бути колективи громадян. Ці колективи мають організаційну специфіку – акціонерні товариства, колгоспи, кооперативи тощо. Колективна власність – явище об'єктивне, як об'єктивним є потяг людей до колективного господарювання. А тому від того, що ця форма власності не буде названа у Конституції, вона нікуди не дінеться» [9, с. 124].

Стосовно колективної власності, зокрема суб'єктів права цієї власності, корінь дилеми, як було зазначено вище, полягає у тому, що колективними власниками називаються трудові колективи, колективи орендарів та інші колективи людей або ж юридичні особи, створені цими колективами. На підставі Закону України «Про власність» (наразі – не чинний) суб'єктами права колективної власності є трудові колективи державних підприємств, колективи орендарів, колективні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об'єднання, професійні спілки, політичні партії та інші громадські об'єднання, релігійні та інші організації, що є юридичними особами (ст. 20). Згідно з Законом України «Про господарські товариства», товариство є власником: майна, переданого йому засновниками і учасниками у власність; продукції, виробленої товариством в результаті господарської діяльності; одержаних доходів; іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом (ст. 12) [2].

Отже, не вирішено колізію законодавчих актів з приводу того, що/хто визнається власником: колектив людей, які об'єднали своє майно і діяльність, чи юридична особа?

З одного боку, трудові колективи державних підприємств та колективи орендарів, не будучи суб'єктами цивільного права, стають суб'єктами права власності, хоча юридичними особами вони не є. Тому правильним було б зазначити, що при отриманні трудовим колективом державного підприємства частини доходу, виникла спільна часткова власність членів трудового колективу. Колектив авторів, який очолює професор П. Кулинич, визначає, що суб'єктом права власності господарських товариств виступають господарські товариства як юридичні особи, а не їх засновники чи учасники [10]. На думку професора А.М. Виноградської, об'єднання майна засновників на часткових принципах породжує тільки нового власника в особі господарського товариства як юридичної особи, що означає: вони

не мають права власності на частку майна юридичної особи, а мають право вимагати тільки своєї частки, наприклад, при виході з числа засновників товариства, його ліквідації та ін. [11]. У такому разі незрозумілим стає процес трансформації речового права власності засновників господарського товариства на частку у майні товариства у зобов'язальне право щодо цієї частки. Далі, якщо виникають зобов'язальні правовідносини між засновниками і товариством, в повній мірі можливо використовувати норми зобов'язального права, наприклад, застосовувати способи забезпечення виконання зобов'язань (неустойку (штраф, пеню), завдаток, заставу, поручительство), що, звісно, виглядає як правовий нонсенс. Більш того, при втраті права власності засновників на свою частку при створенні товариства, невідомо як відбувається процес регенерації права власності засновника на сплачену йому коштами чи виділену в натурі частку майна, наприклад, при ліквідації юридичної особи.

З іншого боку, постає теорія колективної власності О.М. Вінника, на основі якої юридична особа є не більш ніж засіб для управління колективною власністю [9]. В юридичній особі, фактично, консолідується праця й капітал окремих фізичних осіб, які об'єдналися для ведення сумісної господарської діяльності, й саме вони відчують себе власниками майна, що набувається юридичною особою у процесі участі у цивільному обороті. Наділення окремо визначеного колективу людей правосуб'єктністю юридичної особи – не більше ніж правова абстракція. Адже юридична особа як така не має таких важливих характеристик власника, як воля, свій розсуд (вони притаманні лише людині) й набуває прав і обов'язків через її уповноважені органи. На підставі зазначеної позиції формулюється теза про те, що фактичним власником майна юридичної особи є колектив її засновників. У деякій мірі таке положення являє собою справедливий підхід до остаточного визначення колективного власника. Справа в тому, що юридичне чи фактичне відокремлення власника від самої власності протирічить його господарському інтересу. Втрата права власності засновником юридичної особи на частку в майні надає їй значної автономності у володінні, користуванні й розпорядженні майном, встановлює незалежність органів юридичної особи при здійсненні правомочностей власника, що, безсумнівно, обмежує права учасників, які в остаточному рахунку й створили майно юридичної особи. Тому цілком закономірно висловити пропозицію про надання юридичній особі права повного господарського відання на майно учасників, як це встановлено для підприємств, заснованих на державній власності. Адже держава не втрачає прав власника на виділене підприємству, що створюється, певного майна і відповідний правовий режим можливо розповсюдити на майно під-

приємств, створених іншими суб'єктами цивільних правовідносин [7, с. 241].

Але таке припущення теж не витримує критики. В першу чергу, через те, що ні з правової точки зору, ні через той факт, що фактично вкладені внески учасників у майно юридичної особи не можуть реалізовувати право власності на них. Друге – колектив складається з сукупності людей як окремих одиниць, які беруть участь в управлінні колективним підприємством, кооперативом, але це управління є лише виконанням управлінсько-організаційних функцій, а не пануванням над річчю, присвоєнням її, з якими пов'язане право власності.

Висновки. Отже, найбільш прийнятною можна назвати позицію «aurea mediocritas» (лат. «золотої середини»): за колективом фізичних осіб, згідно з чинним цивільним законодавством, не визнаються права суб'єкта правовідносин, тому юридична особа, яка має правосуб'єктність, – особливим чином організований колектив учасників, що об'єднали свою працю й капітал. Юридична особа – сталий суб'єкт правовідносин, незалежно від змін у складі учасників юридична особа не припиняє свого існування (за виключенням окремих випадків). Їй належить відокремлене майно на праві спільної часткової власності (може належати й на праві колективної власності) її учасників. Тобто, юридична особа є суб'єктом права власності на певне майно одночасно з колективом учасників юридичної особи, тому що це тотожні поняття.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради – 1996 – Н 30 – С. 141.
2. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576 – XII.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2006 № 435 – IV // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, С. 40 – 44, ст. 356.
4. Мамутов В. Нужна ли и легитимна ли коллективная собственность? // В. Мамутов, Л. Савельев // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – С. 3 – 5.
5. Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві: Монографія // [За ред. В.І. Семчика]. – К.: Ін-т дежави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 216 с.
6. Вінник О.М. Господарське право: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2004. – 624 с.
7. Основи підприємництва: Навч. посіб./ Кваша С.М., Лавринович В.В., Лавринович Н.В. та ін. – К.: Ун-т Україна, 2004. – 452 с.
8. Господарське право України: Підручн./ Гайворонська В.М., Жушман В.П., Погорецька Н.В. та ін. – Х.: Право, 2005. – 384 с.

9. *Вінник О.М.* Господарське право: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2005. – 624 с.

10. *Кулинич П.* Правовий режим земель, переданих сільськогосподарським підприємствам

у колективну власність// Підприємництво, господарство і право. – 2005. – С. 29 – 32.

11. *Виноградська А.М.* Основи підприємництва: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Кондор, 2005. – 544 с.

Гавіловський Р.В. Колективна власність у контексті цивільного та господарського законодавства

У статі досліджено колективну власність в Україні, охарактеризовано коло суб'єктів та об'єктів. Визначено принципові основи правового регулювання права колективної власності. Проведено дослідження проблеми визначення суб'єктів відносин колективної власності та вказано напрями їх вирішення.

Ключові слова: колективна власність, цивільне та господарське законодавство, трудові колективи, суб'єкти колективної власності.

Гавиловский Р.В. Коллективная собственность в контексте гражданского и хозяйственного законодательства

В статье исследована коллективная собственность в Украине, охарактеризован круг ее субъектов и объектов. Определены принципиальные основы правового регулирования права коллективной собственности. Проведено исследование проблемы определения субъектов отношений коллективной собственности и указаны направления их решения.

Ключевые слова: коллективная собственность, гражданское и хозяйственное законодательство, трудовые коллективы, субъекты коллективной собственности.

Havilovskyy R.V. Collective ownership in the context of civil and commercial law

The article investigates the collective property in Ukraine, described the range of subjects and objects. Principles of the legal regulation of the right of collective ownership. A study of the problem of defining relations of subjects of collective property and given directions to solve them.

Key words: collective ownership, commercial and employment law, labor groups, the subjects of collective ownership.